

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN OSMANLI'DAKİ KAYNAKLARI: “ULÛM-I İKTİSÂDİYE VE İÇTİMÂİYE MECMUASI” ÖRNEĞİ

Doç. Dr. İsmail DOĞAN*

Özet

Türkiye’de ilk sosyoloji dersi *Dâr’ul-Fünûn*’da kurulan kürsü çevresinde kurucusu *Ziya Gökalp* tarafından verilmiştir (1914). Bu tarih dolaylı ya da dolaysız bir çok yaklaşımlarda sosyolojinin ülkeye girdiği tarih olarak kabul görmüştür. Oysa bunun itibari bir başlangıç olduğu muhakkaktır. Çünkü ülkede sosyoloji ile temas eden, gerek konuları açısından gerekse Batıda sosyoloji çalışan insanlarla ilişki halinde olan düşünür ve onların etkinlikleri 1914 yılının çok öncesinde başlamış ve devam etmiştir. Bu başlangıcı Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkündür.

Tanzimat döneminde Batıya açılan Osmanlı aydını Batıdaki gelişmeleri yaygın etkinliklerinde izlemenin yanı sıra Batılı dostlar edinmek suretiyle üzerinde durulması gereken önemli kültür çevreleri oluşturdular. Onların mensup oldukları bu çevrelerle gerçekleştirdikleri kültürel etkileşim, yeni anlayışların yanı sıra yeni yöntem ve disiplinlerin de Osmanlı kültür dünyasına aktarılmasına neden oldu. Söz konusu sürecin ilk önemli türünleri ise süreli yayınlarda kendini göstermeğe başladı. Bu çerçevede sosyolojik düşünceye hizmet etmiş olan yaygın organları şunlardır : *Muhbir*, *Ulûm*, *Mecmua-i Fünûn*, *Servet-i Fünûn*, *Malumat*, *Envâr-ı Ulûm*, *Ceride-i Havadis*, *Hazine-i Evrak*, *Basiret*, *Tasvir-i Efkâr* vs... Bütün bu süreli yayınlarda yer alan, toplumsal ve siyasal tanıklıklarını sosyolojik düşünceye özgü olarak dile getiren ve bu nedenle de dönemin sosyologları olarak nitelenmeye layık olan yazarlar ise şöyle sıralanabilir : *Şinasi*, *Ali Suavi*, *Münif Paşa*, *Namık Kemal*, *Ahmet Cevdet Paşa*, *Ahmet Mithat*, *Ahmet Rıza*, *Ahmet Şuayip*, *Bedii Nuri*, *Satı El Husri*, *Sait Halim Paşa*, *Şehbenderzâde Filipeli* *Ahmet Hilmi*, *Prens Sabahattin* vs...

Bu incelemede sosyolojik düşüncenin Osmanlıya özgü gelişim serüveni söz konusu ayrıntı içinde ele alınarak analiz edilmektedir. Bunun için dönemin süreli yayınları özgün metinleri ile gözden geçirilmektedir. Belirtilen yaklaşımların daha derin ve ayrıntılı tahliline imkan vermesi açısından iktisadi ve sosyolojik

---

*“Eğitim Sosyologu”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

boyutuyla özgün bir süreli yayın örneği olarak ortaya çıkan “*Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası*” yazarları, konuları ve bunlara esas olan problem alanları ile birlikte ele alınıp tartışılmaktadır.

Anahtar Terimler: Sanayi Devrimi, Toplumsal, Sosyolojik Düşünce, Osmanlı Sosyolojisi, Osmanlı Aydını, Tanzimat Aydınları, Osmanlı Sosyologları, Süreli Yayınlar, Osmanlı Bilim Dernekleri.

THE SOURCES OF SOCIOLOGICAL THOUGHT IN THE OTTOMAN ERA: THE CASE OF THE JOURNAL OF "ULÛM-I İKTİSÂDİYE VE İÇTİMÂİYE" (THE SCIENCES OF ECONOMICS AND SOCIETY)

Abstract

The first lecture in sociology in Turkey had been delivered by Ziya Gökalp, the founder and chair of the discipline, at *Dâr-ul Fünûn* in 1914. This date has been implied as the beginning of sociology in Turkey by a variety of direct or indirect approaches to the discipline. However, it is clear that this date states a relative beginning. Since there were many thinkers, whose interests and activities in sociology had started well before 1914, kept in touch with scholars who had studied sociology in the West. Thus, the roots of sociology may be traced back to the Tanzimat Era.

The Ottoman thinkers who had been influenced by the Western thought not only closely followed recent developments and publications but also established personal ties with their counterparts in the West. As a result, they developed important cultural circles. Their professional ties with these circles resulted in new understandings, methodologies, and disciplines in the Ottoman Cultural World. The frontier products of this process were seen in periodicals. In this context, the following periodicals emerged as the major sociological journals: *Muhbir*, *Ulûm*, *Mecmua-i Fünûn*, *Servet-i Fünûn*, *Malumat*, *Envâr-ı Ulûm*, *Ceride-i Havâdis*, *Hazine-i Evrak*, *Basiret*, *Tasvir-i Efkâr*, etc. In these periodicals, the following sociologists published articles concerning political and sociological problems that they had witnessed and suggested solutions based on sociological thought: *Şinasi*, *Ali Suavi*, *Münif Pacha*, *Namık Kemal*, *Cevdet Pacha*, *Ahmet Pacha*, *Ahmet Mithat*, *Ahmet Rıza*, *Ahmet Şuayip*, *Bedii Nuri*, *Satı El Husri*, *Sait Halim Pacha*, *Şehbenderzâde Filipeli Ahmet Hilmi*, *Prens Sabahattin* etc.

The purpose of this presentation is to shed light and analyze the evolution of sociological thought in detail within the Ottoman context. For this reason, the

periodicals of this era with their original texts are studied. In order to succeed in a deeper level of understanding and analysis of these discourses regarding economic and sociological dimensions, the authors, topics, as well as the problem areas of a major publication that had emerged in the process as a premier journal, namely "*Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası*" are discussed.

Key Words: Industry Revolution, Social, Sociological thought, Ottoman Sociology, Ottoman Intellectual, Tanzimat Intellectuals, Periodicals, Ottoman Science Associations.

Giriş

Toplum (société) kelimesi ilk kez 12.yy'da Fransız dilinde kullanılmıştır. Bu kelimedden sıfat yapmak yani sosyal (içtimâî, toplumsal) diyebilmek için dört yüz yıl geçmesi gerekmiştir. Ancak 16.yy'da insanlar konuşurken '*toplumsal*' dan söz etmeye başlamışlardır. '*Toplumsal*' sosyolojinin çıkış noktasıdır. Bilimsel bir disiplin olarak sosyolojiye yol açan olaylar Batı Avrupa'nın '*toplumsalı*' ön plana çıkaran sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullarıdır. Sanayi devrimi ise bütün bu koşulları belirleyen, yönlendiren bir etkiyle 18.yy'dan bugüne ulaşan fikrî (düşünsel), bilimsel, kültürel ve toplumsal gelişmelerin arkasındaki olgu olarak düşünülmüştür.

Sosyoloji XIX.yy'da literatüre girmiştir. Sanayii devriminin bu yeni bilimsel disipline katkısı bu olgunun toplumsal sonuçlarıyla ilgilidir. Hızlı ve yaygın sanayileşme ile birlikte Batı Avrupa'da toplumsal sorunlar, bunalım ve buhranlar baş gösterdi. Daha önce birbirlerini görmeyen ve tanımayan çok farklı kültür ve çevrelerin insanları kentlerde, fabrikalar etrafında kurulan yeni yerleşim alanlarında bir araya geldiler. Toplu yaşama, toplumsalı da beraberinde getirdi. Toplu yaşamın daha önceden bilinmeyen mantığı ve esprisinin el yordamıyla kavranması kuşkusuz ki zordur. Toplumsalın empoze ettiği yeni hayat ilk planda bu zorlukları da kapsamaktaydı. Bu karmaşık ortam '*toplumsalı*' merkeze alan merak ve kaygıların nedeni olarak dönemin düşünür, aydın ve bilim adamlarını olayların gerisinde belirli kural ve yasaları aramaya yöneltmiştir. Kuşkusuz böyle bir gelişmenin ısrarla varmak istediği nokta toplumsalı denetlemek, bundan kaynaklanabilecek olası tehdit ve olumsuzlukları bertaraf edebilmektir. Bu aşamada sosyolojiye felsefenin ve psikolojinin yapamadığını yapmak gibi bir işlev (misyon) yüklenmişti. Üstelik sosyoloji kendisinin bir bilim niteliği altında ortaya çıkmasına yol açan olaya gelişmesi sırasında da bağlı kalarak endüstri ve endüstrinin doğurduğu ilişkiler ve sorunları öncelikli konu olarak benimseyecektir. Bu bakımdan sosyoloji yeni sanayii toplumunun bilimi olarak, "bilimsel olduğu kadar, ideolojik bir karaktere sahiptir." (Bottomore, s. 17) Bu

ideolojinin özü sanayi toplumunun sorunlarını kontrol edebilmek olduğu kadar, aynı zamanda sanayi toplumlarının övgüsü ve savunulmasıdır.

Sosyolojinin belirtilen tarihi açısından bakıldığında henüz sanayileşmemiş toplumların sosyolojik sorunlar yaşamadığı ya da sosyolojinin kendisi için gerekli manevra alanı bulamayacağı düşünülebilir. Kuşkusuz bu düşünce sosyolojinin gerçek zemini olan insan faktörünün ihmali oranında yanlış ve eksiktir. Çünkü insan bizâtihi toplumsal bir varlıktır. Bu sebeple insanın olduğu yerde toplumsala ilişkin sorunların olması son derece kaçınılmazdır. Burada sorun sanayileşmenin toplumsala getirdiği farklılıkta yatmaktadır. Sosyoloji bu farklılığa bilimsel yöntemle yaklaşmak suretiyle sanayileşme ile açıklanan özgünlüğe sahip olmuştur.

18.yy sonlarında önce İngiltere’de başlayan sanayi devrimi hızla Batının çehresini değiştirmeye başladığında Osmanlının mevcut kağıt ve kumaş sanayii büyük bir sarsıntı geçirdi. Batıdaki yeni gelişmelere kapalı bir toplum olarak Osmanlı, benzer bir sınıî devrimini döneme paralel bir zaman içinde (ve daha sonrasında da) gerçekleştirememiştir. Bir kaç cılız sınıî işletmelerinin ise istenen vüs’atte (genişlikte) devreye sokulamadığı görülür. Bu konudaki sınırlı atılımlar büyük ölçüde III. Selim zamanına rastlar. 1805’te Beykoz’da bir kumaş fabrikası kuruldu. Boğaziçi’nde, Hünkâr iskelesi mevkiinde bir kağıt fabrikası yaptırıldı. 1827’de de Eyüp’te bir iplik fabrikası, 1830’ların ilk yıllarında Beykoz’da modern bir tabakhane ve bir ayakkabı imalâthanesi kuruldu. Ayrıca Hünkâr iskelesindeki kağıt fabrikası, kısmen bir feshâne haline sokuldu. Tophane civarında yeni bir tomruk bıçkı tesisi hizmete girdi ve tophane civarında bakır haddehânesi çalıştırılmağa başlandı. 1830’ların sonlarında ise Tophane’deki top döküm tesisi ile Tüfenkhâne’nin her ikisi de hayvan gücü yerine buhar makinesi ile çalışır hale getirildi. Bu teşebbüsün içinde yer alan Zeytinburnu demir tesisleri, izâbe fırınından hemen her türlü ihtiyaç maddeleri imalathanelerine kadar çeşitli birimlerden oluşuyordu. Yanı başında bir de teknik okul bulunmaktaydı. Bu sınıî tesisler kompleksi çevresinde ayrıca bir iplik fabrikası, bir kumaş fabrikası, bir basmahâne ve yine demir izabe firmı vardı. Bunların yanında da küçük buharlı gemilerin inşası için bir tersane inşa edilmişti. Yine Hereke’deki ipek iplik ve dokuma fabrikası bu sıralarda kuruldu.*

Görüldüğü gibi Osmanlı’da Batının buhar teknolojisine dayalı sanayii ile boy ölçüşmekten uzak organik sınıîye dayanan işletmeler büyük oranda İstanbul’da toplanmıştır. İstanbul dışında elbette devlet fabrikaları vardı. İzmit kağıt fabrikası, Bursa mensucat fabrikası, Balıkesir aba fabrikası, Samako demir

* Osmanlıdaki sanayileşme çabaları için burada verilen bilgilerle ilgili olarak ayrıca bkz: Aydın Sayılı, “Bilim, Kültür ve Uygarlık Açısından Tarihimiz”, *Türk Bilim Politikası*, 1983-2003, s. 15-17.

ve çuha fabrikası, *İslimiye*'de yün ve iplik fabrikası İstanbul dışındaki işletmelerdi. Bu işletmeler ülke geneli için son derece sınırlı örnekler olmalarının yanı sıra kağıt ve mensucat gibi konu sınırlılığı da belirtirler. Bunlardan *Feshâne*'deki Defterdar fabrikası, Basmahâne adıyla tanınan *Bakırköy* bez fabrikası ve *Hereke* ipekli ve yünlü kumaş dokuma tesisleri çeşitli güçlüklerle rağmen ayakta kalabildiler. Cumhuriyet, bu fabrikaları Ondokuzuncu yüzyıl sınıflaştırma çabasının bileşkesi olarak Osmanlı devletinden devraldı .

Bütün bunlar Osmanlı'da sanayileşmeye bağlı sorunların varlığından söz etmek için yeterli değildir. Çünkü Osmanlı sanayii devrimini gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla *Osmanlı'da sosyolojinin bağlamına uygun bir toplumsal yapı oluşmamış görünmektedir. Ancak sosyolojinin Batıda ortaya koyduğu yöntem ve düşünce tarzı açısından bakıldığında Batı dışı toplumların bu yöntem ve düşünce tarzı açısından irdelenmeye, gözlem ve değerlendirmeye uygun oldukları ise bir gerçektir.* Osmanlı çok kültürlü ve çok uluslu yapısı ile bu açıdan sosyolojinin bağlamına son derece uygun bir ülkedir. Üstelik Osmanlı ülkesi (Memâlik-i Osmaniye) 19. yy'da toprak kaybı ve idarede ortaya çıkan huzursuzluklarla birlikte, siyasal, kültürel, eğitimsel ve ekonomik sorunları giderek ağırlaşan bir ülkedir.

Sosyolojik Düşünce ve Osmanlı ...

Sosyolojik düşünce içinde her şey toplumsaldır. Birey de bir toplumsal kategoridir. Mensubiyetlerinden ve grup yaşamından ayrı olarak kişileri anlamak ve değerlendirmek her zaman eksik sonuçlara götürebilir. Bu çerçevede sosyolojik düşüncenin en önemli yararı "bireyin çevreye ait problemlerini" toplumsal yapıya indirgemesi ve bu yapıdan kaynaklanan problemlerden ayırt etmesidir. Sosyolojik düşünceye göre bütün olay ve olgular her zaman ve durumda toplumsal bir açıklamaya ihtiyaç gösterir. Bu itibarla toplumun eğitim, kültür, ekonomi, siyaset gibi alanlarında ortaya çıkan sorunlar birden fazla sebebe (çok sebepli) bağlı olarak ortaya çıkarlar. Sosyolojik düşüncenin belirtilen alanlarda bir şeyler iyi gitmediğinde sorunu toplumsala indirgemesi demek; olayları toplumsal yapıyla ilişkilendirmek ve çok sebepli olarak anlamak ve kavramak demektir.

Osmanlı aydınlarının Batı ile temasları sosyolojik düşüncenin belirtilen mantığının kabulü ve ülkeye girmesinde etkili olmuştur. Özellikle Tanzimat döneminde Batıya açılan Osmanlı aydını Batıdaki gelişmeleri yayın etkinliklerinde izlemenin yanı sıra, Batılı dostlar edinmek suretiyle üzerinde durulması gereken önemli bir kültür çevresi oluşturmaktaydılar. Bu aydınlar gittikleri ülkelerde siyasal odaklar kadar, kültür odaklarıyla da etkileşim içinde oldular. Bu etkileşimin sonucu olarak çıkardıkları gazete ve mecmualarda siyasal sorunlarla

birlikte *Memâlik-i Osmaniye*'nin gerilemesinin sosyo-kültürel nedenlerine dikkat çekmeye başladılar. Onların toplum sorunlarına getirdikleri bu yeni yaklaşım denemeleri giderek her şeyi *toplumsala* indirgeyen sosyolojik düşünceyle dolaylı ya da dolaysız etkileşimlerinin bir göstergesidir.

Ali Suavi'(1839-1878)nin dönemin ünlü sosyologu *Le Play* ile, *Prens Sabahattin* (1878-1948)'in *Edmond Demolins* ile ilişkisi ve hatta dostlukları bu düşüncenin Osmanlı aydınlarına intikalinde etkili olmuştur.

Örnek Bir Etkileşim : Le Play ve Ali Suavi ...

Le Play (1806-1882)'e “farklılaşmış Fransız kitlelerinin sorunlarına çözüm önerisi getiren ilk sosyal mühendislerdendir. Ona göre toplumlar dinî inançlarını ve bağlılıklarını kaybetmesi halinde sosyal huzursuzluklar baş gösterir” (Mardin, s. 383). *Le Play*'e göre toplumsal huzursuzlukların, bunalım ve buhranların önüne geçmek, kısaca toplumlarda, “barışı, sabitliği (istikrarı) ve diriliği sağlamak için” şu ilkelere uymak gerekir :

“-. Allah'a (dekolog) ve baba otoritesine bağlılık,

-. Malın parçalanmadan genç kuşaklara intikali.” (Kösemihal, s. 317)

Burada birinci şıkla *Le Play* insanların tabiatında var olan kötülük eğilimlerinin dizginlenebileceğini, ikincisi ile de ortaya çıkacak istikrar sayesinde dirlik ve huzur elde edileceğini düşünür. *Le Play* bu görüşüyle “sağlam ve güçlü aile devleti meydana getirir” tezini işlemektedir. *Ali Suavi*'nin Fransa'daki ev adresini yazacak kadar yakın olduğu* *Le Play*'den bu çerçevede etkisi onun yazılarında açık olarak izlenebilir. *Suavi*'ye göre toplum “*bir vaz'ı ilâhidir.*” (A.*Suavi*, *Ulûm*, S.1, s. 19). Bu nedenle tıpkı *Le Play*'de olduğu gibi dinî duyarlılıkların yitirilmesi sosyal huzursuzlukların başlayıp gelişme nedeni olduğunu düşmüştür. Osmanlı'nın ortaya çıkan toplumsal çöküntü ve bunalımlarının nedeni de bu bağlamda açıklanır.

İlerleyen dönemde benzer bir etkiyi *Edmond Demolines* (1852-1907) ile *Prens Sabahattin* arasında izlemek mümkündür. *Prens Sabahattin*'in ünlü “*ferdiyetçiliği bireyciliği*” ve “*teşebbüs-i şahsî (kişisel girişim)*” düşüncesinde *Demolines*'in bu yoldaki çalışmalarının ve her ikisi arasındaki özel dostluğun büyük etkilerinden söz edilebilir. Onun Osmanlı'daki sorunların toplumsal yapı

---

* “Mithat Paşa, Avrupa'da pek büyük işler yapabilir. Şimdi Brindici'den kalkar, oradan Paris'e gider. O şekilde Saint-Sulpice meydanında No 6, Monsieur *Le Play* nam, Fransa'nın en büyük âlim ve hakimini görür dinler (...)”, *Ali Suavi*, “*El Ma'rûz*”, *Vakit*, 10.2. 1877, S.462, s. 1.

sorunu olduğuna ilişkin karakteristik ve tümüyle sosyolojik olan yaklaşımları tamamıyla *Demolines*'in de içinde yer aldığı “*science social*” akımının etkisinde açıklanabilir.

Sorunları “Hey’et-i İctimâiye” ya da Toplumsala İndirmek

...

Tanzimat aydınları sıklıkla *toplumsala* atıf yapmışlar ve bunu “cemiyet”, “cemaat”, “hey’et-i ictimâiye”, ve “ehl-i meclis” terimleriyle de ifade etmişlerdir. Kuşkusuz ki Osmanlı aydınlarının ülkenin toplumsal zemininde oluşan derin fay hattının zaman zaman neden olduğu toplumsal çalkantıların farkında olmamaları ve bunun muhtemel sonuçları üzerinde kafa yormamaları mümkün değildir. Nitekim beklenen olmuş ve özellikle Tanzimat’la başlayan süreçte dönemin aydınları toplum sorunları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Gazete ve mecmua gibi süreli yayımlar, “ilmî ve meslekî cemiyetler” gibi sosyal ve kültürel dayanışma örgütleri sözü edilen sorunların gündeme getirildiği; bu amaçla elde edilen sonuçların kamuoyuna yansıtıldığı ortamlar olmuştur. Belirtilen sosyolojik duyarlılığa sahip olan Osmanlı aydınlarının dönemlerine özgü ortak özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Dış temasın; Batıyla ilişkilerin bir sonucu olarak bu aydınlar Osmanlı’da geniş halk kitlelerinin farkında olmadıkları yeni ve farklı bir sosyo-kültürel ve siyasal dünyanın oluşmakta olduğunu bilmekte ve buna tanıklık etmektedirler.
- Böyle bir dünyanın sorunlarını yakından (giderek, gözleyerek, okuyarak) izlemektedirler.
- Memâlik-i Osmâniye’nin menfaatlerini “hey’et-i ictimâiye (toplumun, toplumsalın)” menfaatlerine paralel düşünmektedirler.

Bu sonuncusu ülke sorunlarının Osmanlı aydınlarınca “toplumsala” indirgenliğini göstermektedir. Elbette ki süreli yayımlar bu yeni yöntem ve anlayışların gelişmesi ve halka intikalinde dönemin önde gelen araçlarıdır. Cumhuriyet öncesinde sosyolojik düşünceye bu anlamda hizmet eden süreli yayımlar şunlardır :

Muhbir, Ulûm, Mecmua-i Fünûn, Hürriyet (Londra), Ulûm-u İktisâdiye ve İctimâiyye Dergisi, Servet-i Fünûn, Malûmat, Envâr-ı Ulûm, Ceride-i Havâdis, Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, Hazine-i Evrak, Bas îret, Tasvir-i Efkâr vs....

Bütün bu süreli yayınlarda yer alan, toplumsal ve siyasal tanıklığı sosyolojik düşünceye özgü olarak dile getiren ve bir çeşit dönemin sosyologları olarak nitelenmeye layık olan yazarlar ise şöyle sıralanabilir. *Şinasi, Ali Suavi, Münif Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Rıza, Ahmet Şuayıp, Bedii Nuri, Satı El Husri, Sait Halim Paşa, Şehbenderzade Filipeli Ahmet Hilmi, Prens Sabahattin.*

Osmanlı Bilim Dernekleri ve Sosyolojik Düşünce ...

Görüldüğü gibi oldukça kabarık olan bu sayının gerçekte bir bu kadar daha artırılması mümkündür. Bunlar ufak tefek farklarla yaşadıkları toplumun sorunları üzerinde fikir üretmiş, bu sorunları bir aydın olarak yakından gözlemiş açıkçası toplumlarına ve çağlarına tanık olmuş insanlardır. Zaman zaman süreli yayın etkinlikleri dışında "*ilmî ve meslekî cemiyetler*" çevresinde de bir araya gelerek düşüncelerini grup hareketine dönüştürerek, adeta tipik birer sosyoloji ve bilim derneği oluşturmuşlardır. Aralarında **Encümen-i Dâniş** (1851), **Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye** (1861), **Cemiyet-i İlmiye** (1879) gibi dönemlerine özgü şöhreti olan bu dernekler Osmanlı'da popüler bilim ve kültürün yaygınlaşmasının yanı sıra toplumun sorunlarını da faaliyet sınırları içine alarak bir çeşit sosyoloji dernekleri oluşturmuşlardır. Ancak bunlar içinde modern anlamda sosyoloji derneği amaç ve işlevine uygun olan ilk kuruluş **Société Orientale de Constantinople** (İstanbul Doğu Cemiyeti, 1853) dür. Derneğin amacı, doğu ülkelerine ve özellikle Osmanlı İmparatorluğuna ait bilgi toplamak ve yaymak ; toplumun tabiatını, coğrafyasını, tarihini, dillerini, edebiyatını, eski eserlerini bilim ve sanatını incelemektir.

Sosyolojik düşüncenin yöntemlerinin odağında yer aldığı *Osmanlı Bilim Dernekleri*'nin Osmanlı toplumsal ve kültürel dönüşümüne olan katkıları şöyle özetlenebilir:

- Ortaya çıkan siyasal ve toplumsal sorunlar eğitim (maarif) ve eğitimin yol açtığı bilimsel yaklaşımlarla çözülebileceği düşünmesini yerleştirmek.
- Ülke ve ülke sorunlarına gelebilecek çözüm denemelerinde Batıda gelişen "*ilim ve fen*"nin etken olduğuna inanmak ve bunu hayata geçirmeye çalışmak.
- Batı tarzı ilim ve fennin kitlelere (halk çoğunluğuna) intikali ve yaygınlaştırılması gerekir. Bunun için dergi, gazete, konferans gibi yeni araçlardan hızla yararlanmanın gereğini yol ve yönetimini ortaya koymak.

- Ülke için geçerli olan toplumsal ve siyasal proje ve ölçütler ile yöntem konusunda tartışmalar bu dernek ve kuruluşlarca başlatılmıştır. İlerleyen dönemlerde toplumu ve toplumsal yapıyı tanıma yönündeki araştırmalara, kültür odaklarındaki sözü edilen bu tartışmalarla yol açılmıştır.

İlk Popüler Bilim Dergisi: Mecmua-i Fünûn...

Mecmua-i Fünûn Osmanlı bilim derneklerinin özetlenen bu görüşlerinin hayata geçirildiği ilk önemli süreli yayındır. Kendinden önceki yoğun siyasal içerikli yayınlar karşısında bu dergi ansiklopedik bilgiden kültürel antropolojiye kadar çok geniş bir yelpazede popüler bilgiler içermekteydi. Bu yüzden yazılı kültürün Osmanlı'daki ilk popüler bilim dergisi olarak nitelenir. Ancak *Mecmua-i Fünûn* sosyolojiyi Osmanlı'nın (toplumun) kurtuluşu için kullanma gibi Batı tarzı bir sosyolojik misyondan uzak olmuştur. Bu durum dergiyi çıkaran *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin faaliyet ilkelerinin derginin yayın hayatına yansıtılmasıyla açıklanabilir. Bu dernek, “*diyanet ve zaman-ı hal politikasından uzak*” bir faaliyet anlayışı içinde olacağını duyurmuştur. Gerçekte kısmen saltanat-ı seniyyece desteklenen bir organizasyondan aykırı söylem üretmesi beklenemezdi. Ancak derginin editörü olan *Münif Paşa* (1830-1910),* aykırı söylemi siyasal platformdan kültürel platforma çekmek suretiyle derginin gerçek ve kalıcı işlevini de belirlemiştir. Bilimin, bilimsel çalışmaların ve eğitimin değişen toplum için önemi ve bu çerçevede eğitilmiş insanlardan meydana gelen toplumun övgüsüne dair yazılar bugünden geçmişe bakıldığında değişimi kavramış bir Osmanlı aydınının dönemine gerçek anlamda sosyolojik katkıları olarak değerlendirilebilir.

Münif Paşa bu tarzı ile okunacak ve aydınlanacak yayınların yok denecek kadar az olduğu bir ortamda özellikle *Mecmua-i Fünûn* ile, “Devletin milyonlarca kuruş tahsis ederek (...) muvaffak olamadığı hubb-ı ma'rifeti (bilim sevgisini) etfal-i vatanın (vatan evlatlarının) zihnine aşıliyordu.” (Ebuzziya Tevfik, s. 3). Bu itibarla *Münif Paşa*'nın kültür dünyasındaki şöhretine sebep olan *Mecmua-i Fünûn*, Batıdaki bilim, kültür ve eğitim gelişmelerini aktarmakla da “Ondokuzuncu yüz yıl Türkiye'sinde *Grande Encyclopédie*'nin Onsekizinci yüz yıl Fransa'sına benzer bir rol oynadı.” (Lewis, s. 434). Bu rol Osmanlı kültürünün batılılaşmasında, Batının bilimsel düşüncelerinin Türk okurlarına aktarılmasında etkili olmuştur. Şüphesiz bu etki daha çok onu ilk gören ve okuyan kuşak üzerinde izlenebilir. *Ali Suavi*, *Namık Kemal*, *Ebuzziya Tevfik*, *İbnül Emin* ve diğerleri... Mecmuanın bu işlevini çok iyi tahlil eden *Ebuzziya Tevfik*, *Münif Paşa*'yı “*muallimin-i irfan-ı milletin en müfidi(yararlısı)*” olarak takdim eder (Ebuzziya Tevfik, s. 3). Aslında bu takdimde ilginç bir sosyolojik

---

* *Münif Paşa*'nın hayatı, eserleri ve düşünceleri için doktora tezimize bakılabilir. Bu tez 1991 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. Bkz: İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi*, 1991, s. 43-181.

değerlendirme de vardır. *Ebuzziya Tevfik*, *Münif Paşa*'yı "milletin irfan öğretmenlerinin en yararlısı" olarak görmek suretiyle dönemin aydınları arasında kategorik bir değerlendirmede yapmış olmaktadır. Buna göre toplumun eğitim yoluyla sorunlarından sıyrılıp kalkınabileceğine inanan aydınlar bir kategori oluşturmaktadır ve *Münif Paşa* bu kategorinin başında yer almaktadır.

Mecmua-i Fünûn'un belirtilen tarzı ve işlevi ilerleyen dönemlerde *Muhbir*, *Hürriyet*, *Ulûm*, *Hazine-i Evrak*, *Servet-i Fünûn* gibi gazete ve mecmualar aracılığıyla geliştirilerek sürdürülmüştür. Ama ilk kuşak, *Hürriyet* ve *Muhbir* gibi organlarda aykırı söylemi zorlayarak *Mecmua-i Fünûn*'un potansiyel misyonunu, siyasal ve toplumsal boyuta yükseltmek suretiyle su yüzüne çıkarmışlardır. Bu yayınlarda sık sık toplumun içine düştüğü durum eğitim, kültür ve ekonomi ekseninde ele alınırken yazarların Batılı dostlarının ya da etki aldıkları aydınların görüşlerine de yer verilmiştir. Eğitim kadar aile, kadın, ekonomi, demografi toplumsal sorunların - siyaset dışında- odağında yer alan terimler olmuştur.

Belirtmek gerekir ki, dönemlerinin sosyo-kültürel yapısına ışık tutacak nitelikte önemli ve zengin birer sosyolojik malzeme olan süreli yayımlar tarih, edebiyat ve hatta felsefe sahasında olduğu kadar sosyolojik açıdan gerekli incelemelere ve araştırmalara konu olmamıştır. *Servet-i Fünûn* dergisi bu belirlemenin tipik bir kanıtı olarak gösterilebilir. 17 Mart 1891'deki ilk sayısından kapanış tarihi olan 26 Mayıs 1944 yılına kadar tam 2.464 sayı yayımlanan bu dergi dönemlerini değişim kültürü ekseninde irdelemeye ve izlemeye imkan verecek önemli bir malzemedir. Ne var ki, işin bu yönü ihmal edildiği için *Servet-i Fünûn* adı yıllardır sadece bir edebiyat ortamı olarak çağrışım yapmaktadır.

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCEYE İLK ÖNEMLİ VURGU: ULÛM-I İKTİSÂDİYE VE İÇTİMÂİYE MECMUASI ...

İlerleyen dönemin bu süreçte en ciddi ve önemli çalışması *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası*'dır. Bu dergi toplumun ekonomik ve toplumsal sorunlarıyla ilgili olarak yayım hayatına girdiğini belirtmektedir. Bu itibarla diğerlerinde birer çeşitleme olarak yer alan toplumsal sorunlar bu derginin iki önemli çıkış noktasından birini meydana getirmektedir. Dergi toplumsal boyutu gerekçelendirirken ilk kez bir süreli yayında sosyolojiye ciddi ve belirgin bir vurgu yapılmış olmaktadır.

Derginin ilk sayısı 15 Kânun-ı Evvel 1324 (28 Aralık 1908) de yayımlanmıştır. Milli Kütüphane'deki son sayısı 3. Ciltle birlikte 1 Mart 1327 (1911) tarihini taşıyan 27. sayıdır. Bu sayıda yer alan "bu nüsha ile mecmuanın ikinci sene-i devriyesi hitam buluyor" şeklindeki açıklama yalnızca bir yayım

döneminin kapandığını ifade etmiş olsa da, bunun aynı zamanda yayın ömrünün de sonu olduğu anlaşılıyor. Derginin kurucuları *Ahmet Şuayip*, *Rıza Tefvik* ve *Mehmet Cavit* Beylerdir. On beş günde bir yayımlanan derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü *Mehmet Cavit*'tir. Bu sonuncusu mecmuanın iktisâdî konularının yazarıdır. Aynı zamanda kendisinin yayınlanmış bir de *iktisat* kitabı bulunmaktadır. Derginin diğer yazarları *Satı Bey*, *Asaf nef'i*, *Bedi Nuri*, *Dr. Ethem*, *Faik Nüzhet*, *Ali Suat*, *Muallim Zühtü*, *Cemal*, *İbn'ül Hakkı Lütfi*, *Ahmet Muhtar*, *Hasan Tahsin*, *Nazım Ragıp*, *Sakızlı Ermanak*, *Ali Kami* gibi isimlerdir. Bunların büyük bir kısmı bu dergi ile isimlerini kamuoyuna duyuran genç yazarlardır.

Mecmuanın amaç ve işlevlerine ilişkin ilk ayrıntı ise ilk sayısında yer alan *mukaddimed*en izlenebilir. Böyle bir izlemeye imkan vermesi bakımından *Mukaddime* aynen aşağıya alınmıştır:

ULÛM-I İKTİSÂDİYE VE İÇTİMÂİYE MECMUASI^(*)

Mukaddime ve Program

Memleketimizin ciddi bir ihtiyacına tekâbül ettiğini sandığımız bu mecmuayı beş aydan beri mâruz olduğumuz büyük bir gazete ve mecmua hücumuna rağmen tesis ediyoruz. Bizim için eski pek eski bir emelin gerçekleşmesinden ibaret olan bu mecmuayı milletin terbiye-i iktisâdiye ve içtimâyesine (ekonomik ve toplumsal eğitime) ciddi surette hizmet edebilecek bir mertebeye ulaştırmaya bütün gücümüzle çalışacağız.

Böyle bir dergiye duyulan ihtiyaç ...

Bu mesaimizle ortaya koyduğumuz hassasiyet kendi mecmuamız olduğu için değil, Osmanlı milletinin bugün ekonomik ve toplumsal konulara her şeyden fazla alâkadar olmak zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Öteden beri aldığımız çürük terbiye ve buna uygun olan son otuz üç yıllık kötü idareler bizi gerek kendimizin, gerekse etrafımızı kuşatan küçük ve büyük hükümetlerin ekonomik ve toplumsal hayatlarında meydana gelen önemli değişmeleri kavramaktan şiddetle men ve mahrûm etmiştir.

Biz ve Onlar : Osmanlı ve Batı ...

Biz, vatandaşların keselerini soymak, vergilerimizi yüksek tabakanın zevk ve sefası için, onların israf dolu hayatları için heba etmekte; sanat, ziraat ve

^(*) Ahmet Şuayip, Mehmet Cavit, Rıza Tefvik: "Mukaddime ve Program", *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası*, İstanbul: 15 Kanun-i Evvel 1324 (1908), C. 1, S. 1, s. 1-15. Buraya alınan metin anlaşılması güç olan kelime ve tamlamalar dışında büyük ölçüde ilk haliyle sunulmaktadır. Metinde koyu ve italik olarak verilen ara başlıklar ise orjinal olmayıp tarafımızdan düşünülmüştür. Bunda amaç metnin anlaşılmasında kategori k bir kolaylığın sağlanmasıdır.

ticaretin gelişmesi adına hiç bir şey yapmadığımız gibi bütün bunları ezip yok edecek zorba uygulamalar için uygun bir ortam oluştururken bakınız medenî Avrupa neler yapıyor: Avrupa milletleri servet arttırmanın sebeplerini ince ince tedkik ve tahlil ediyorlar. Halkın yıllık kazançlarından vergi adıyla alınan paraların devletin meşrû masraflarına tahsis olunması için millî meclislerinde, kitaplarında, gazetelerinde, üniversitelerinde, bilim derneklerinde tartışmaktadırlar. Bir memleketin siyaseten yükselmesi ve gelişmesi ekonomik olarak gelişme ve yükselmesine bağlı bulunduğunu anlayarak bu önemli gayeyi sağlamak için her şeye başvuruyorlar ve böyle yapmakla da kesinlikle aldanmıyorlardı.

Uluslararası mücadelenin yeni ölçütü : Ekonomi ve ...

Son elli yıllık dönemi, uygarlık tarihini inceleyecek olursak; arazi kavgası (vegây-ı arazi) yerine ekonominin oldukça yoğun bir biçimde ön plana çıktığı ve devletlerin sadece bu ölçüt çevresinde birbirlerine dost ya da düşman olduklarına tanık olunmaktadır. Avrupa ve Amerika şunu anladı ki binlerce vatan evladının kanları pahasına elde ettiği bir kaç karış fazla toprak parçasıyla ulaşılan refah düzeyi artık çoğalan ticari kaynakların sağladığı yeni müşterilerin ve açılacak yeni cereyanların temin eyleyecekleri gerçek mutluluklara göre pek sönük ve yavan kalmaktadır.

Tüccar ve sanatkâr milletler ne yapıyor?...

İşte bunun için tüccar ve sanatkâr memleketler henüz ekonomik olarak ilerlemeyen, tembellik ve rehâvetin tutsağı olan veyahut medeniyet dünyasına çok geç girmiş olan Doğu, Ortadoğu ve Amerika'nun güney ülkeleriyle münasebet tesisi için mûtena tedbirler ve uygun vâsıtalar icat ettiler. Bu sahada en büyük başarıyı gösteren, ticaretin ilke ve teorilerini hakkıyla tatbik ve takip eden Almanya olmuştur. Almanya'nun bu konudaki ciddi çalışmaları ülkeyi birinci derecede tüccar ülkeler sırasına çıkarmıştır. 17 Savaşından önce namı pek az işitilen Almanya bu askeri zaferini müteakiben yarım asırdan kısa bir sürede dünyayı kendine hayran edecek bir iktisadî güç ve muvaffakiyete ulaşmıştır. İngiltere gibi fitraten (yaratılış gereği) tüccar bir milleti bile düşündürecek kadar önemli olan muvaffakiyeti açıklamak, sebeplerini öğrenip aydınlanmak bizim için esaslı bir görevdir. İşte bunun için **Ulûm-ı iktisâdiye ve içtimâiye** mecmuası ekonomi ile ilgili bölümlerinde düvel-i muazzama (büyük ve gelişmiş devletler)'nin ekonomilerinin gerileme ve yükseliş sebepleri ile komşularımız olan küçük devletlerin ekonomik dalgalanmalarını sırası geldikçe açıklayacaktır.

Osmanlı bir tarım ülkesidir, ama ...

Memleketimiz her şeyden önce unutmamalıyız ki bir ziraat (tarım) memleketidir. Bizde sanayiinin ilerlemesini arzu etmek vatansızlık en büyük

emelidir. Fakat bütün beşeri uygulamaları idare eden bir “kanun-ı azîm”, “sa'y-i ekal kanunu” vardır ki bunun tatbikatı bizi ihtiyat ve tedbir ile harekete sevk ve mecbur eder. İnsanlar gibi milletlerin de eylemlerinin amacı az çalışma ile çok kazançların elde edilmesine yönelik olmalıdır. İcat ve keşiflerden, endüstriyel düzenlemelerden (ıslahat), ulaşım araçlarından ve özetle medeniyete mahsus bütün açılımlardan amaç budur. Ekonomimizin bölümlerini tetkik ile daha doğrusu “sanat mı? ziraat mı?” sorusunu cevaplamak istediğimiz vakit yine bu kanunun rehberliğini terk etmemeliyiz. Bizim henüz işlenmemiş bakir ormanlarımız, yerin altında gizlenmiş madenlerimiz, vaktiyle en büyük medeniyetlere sahne olan ve en bereketli ürünleri yetiştiren zengin topraklarımız var. Bunları, yalnız bunları on dokuzuncu asrın güzel araç ve yöntemleriyle işletmeğe çalışır ve buna muvaffak olursak ekonominin geleceğine doğru pek geniş bir adım atmış oluruz. Böyle kaynaklara sahip olan, nüfusunun büyük çoğunluğu ziraatle meşgul olan ve belki daha bir asır, nispeten azalmakla beraber, bu çoğunluğu muhafaza edecek olan bir memleketin işte en çok önem atfedeceği ve itina edeceği nokta budur. **Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye** mecmuası dikkatleri bu yöne çevirerek tarımsal konuları, ziraat istatistiklerini okurlarına arz edecek ve açıklayacaktır.

Osmanlı ve sanayii gerçeği ...

Sanayie gelince, memleketimizin bu önemli kuvvetten mahrumiyetine razı olmayacağımız pek tabiidir. Ancak aşırılığa kaçarak hayal arkasından koşmayacağız. Hakikat, yalnız hakikat olan şeyleri takip ve onları üretmeğe çalışacağız. Ham maddesi memleketimizde yetişen eşyanın ve bulunmasında güçlük çekilmeyen ham maddelerin işlenmesi ve üretilmesi için fabrikalar açılmasını arzu ederiz. Bu gibi sanayinin bizde ve komşularımızdaki hal ve durumunu gösteren makaleleri mecmuamız kapsamına alacaktır. Fakat uzun pek uzun bir süreden beri bu topraklarda neşv ü nemâ (yetişip büyüme, süriüp çıkma) bulmayacak bazı sanayi girdilerini (tahmillerini) boş yere ekmekten ve halkımızı da hazinemizi de boşu boşuna masraflara sokmaktan çekineceğimiz için bu gibi girişimlerin tabii olarak aleyhtarı olacağız.

Osmanlı ve ticaret gerçeği ...

Ticaretin Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz)' den Adriyatik denizine kadar uzayan uzun sahillerin sahip ve hâkimi olan bir millet için ne kadar önemli bir unsur olduğunu söylemeğe lüzum yoktur. Ticaretimizin gelişme şartları ile yeni ticari kaynakların meydana gelmesinin sebeplerini incelemek; ticaret teşkilatı ve öğretimi hakkında bilgiler vermek, genç beyinleri ticaret mesleğine çekmek için önlere ticaretin güzel örneklerini sergilemek mecmuamızca ihmal edilmeyecek konular olacaktır.

Ticarette hayâtî ilke : Serbest mübâdele ...

İleride Ticaret hususunda tarzımız, her türlü itiraza rağmen itirafa, açıkça itirafa mecburuz ki “serbest mübadele” yöntemi olacaktır. Serbest mübadele uluslararası ticaretin hal ve engellerinden bağımsız olarak icrâsı, bizce ekonominin esas kuralıdır, adeta kanundur. Bu kanunu savunacağız. Bazı fevkalâde haller ve istisnâî durumlarda bunun haricine çıkmayı gerektirecek olsak bile bu tecavüzün ileride telâfisi muhakkak addedilen geçici bir zorunluluk olacağını bilerek buna uyacağız.

Bu ekonomik esasların şubelerinin terakkisi, yararlı vasıtaların mevcûdiyetine bağlıdır. Memleketimizin muhtaç olduğu yollar, nehirler, kanallar, demiryolları hakkındaki makalelere sayfalarımız açık olacağı gibi, bütün yararlı kurumlarımızın ayrıntılı birer makale halinde tarihçelerini yayınlayacağız, yıllık muamelelerinin miktarı hakkında yeterli bilgiler vereceğiz.

Verilecek bilumum genel veya aylık imtiyaz (ayrıcalık)lara, yapılacak ekonomik kanunlara dair muameleleri kapsayan makalelerimiz olacaktır.

Mühim ve itibarlı ticari müesseselerimizle, anonim şirketlerimizin durumları da dikkat nazarlarımızdan uzak kalmayacaktır. Ekonomik meseleler hakkında “Âyân” ve “Mebusân Meclisi”nde cereyan eden tartışmaların, izlenecek yöntemin özü, eleştirileriyle birlikte açıklanacaktır. Vilâyet umum meclisleri, ticaret, sanayi ve ziraat odalarının kararları da unutulmayacaktır.

Ekonomik meselelerin tatbikata ilişkin kısımlarından başka sırf bilimsel, teorik planda ekonomi ile meşgul olanlara, gerek mülkiye, hukuk, dâr’ul-muallimin (öğretmen okulu), dâr’ul-fünûn (üniversite) müdâvimlerine başvuru kaynağı (müracaatgâh) olacak makaleler yayınlayacaktır.

Mecmua, aynı zamanda bir maliye mecmuası olacak ...

Ulûm-ı İktisâdiye Mecmuası aynı zamanda ulûm-ı mâliye mecmuası da olacaktır. Malî meseleler bizim hayâtî meselelerimizdir. Bütün devletlerin, bütün iş adamlarının nazarları bizim bütçemize mâtuf bulunuyor. Maliye nâzırının milletin mebusları önüne koyacağı kanun tasarısı bizim devletin gelir ve giderlerinde nasıl bir hareket tarzı takip ettiğimizi veya edeceğimizi kestirerek hakkımızda ya sevgi teveccühü, emniyet ve itimat celp edecek veyahut geçmişte (mazide) ısrarlı ve sabit olduğumuz görülerek herkeste bir şüphe ve tereddüt, emniyetsizliğe bağlı bir bekleyiş meydana getirecektir.

Memleketimiz otuz seneden beri bayındırlık ve medeni işler adına pek az bir şey yapmıştır. O kadar ki, vatan muhafazasının sebepleri ve vasıtalarının ortaya çıkması konusunda kusurları görülen hükümetimiz bugün talepkâr bir kitle karşısında bulunacaktır. Bütçenin nasıl bir şekilde ne gibi rakamları kapsayarak, bakanlıkların taleplerini ne derece kabul etmiş bulunarak tertip edildiğini bilemiyoruz. Fakat hiç şüphe etmiyoruz ki bayındırlık, eğitim, ziraat, harp ve denizcilik bakanlıklarının nakdî talepleri geçmiş yüzyılınkinden çok fazla olacaktır. Hakikati itiraf etmek lazım gelirse bazı bakanlıkların arayacakları miktarda değil onun kat kat fazlasına ihtiyacımız apaçık ortada iken vâridatımızın (gelirlerimizin) imkân ve sınırları nazar-ı dikkatten uzak tutulmak, borçlanmaya müracaat zorunluluğu mevcut olmakla beraber borç toplamının tehiri kabil olmayan hususlara harcanacağını dünyaya göstermek, memur sayısının azaltılması ve vereceğimiz maaşlar ile vatanın esenliğinden başka hiç bir tesir altında bulunmadığımızı göstererek harici emniyetimizi celp eylemeğe çalışmak lazım gelir.

Aşırı bir politika takip eylemek istersek, her şeyi aynı zamanda yapmaya kalkışırsak itibarımızın tartışılır hali (meşkûkiyet ve mefkûdiyeti) bizi ümitsizliğe düşürebilir. Onun için adımlarımızı mütedil ve ihtiyatlı atmak zorunluluğunu gözden uzak tutmamalıyız. Büyük projeler, engin tasavvurlar bugünün kârı değildir. Sekiz on sene mütedil bir malî politika veya gümrük masrafları denk ya da denkliğe yakın bir bütçe sonrasında bugüne kadar es geçtiğimiz bütün projeleri meydana çıkarabiliriz.

Bütçe meselesi bizim için tekrar ederiz ki hayâtî meseledir. Binaenaleyh bizce bir hayâtî mesele önemiyle tenkit edilecek, teori ve pratik boyutlarından ve Avrupa'daki gelişme tarzından söz edilecektir. **Biz şimdiye kadar meçhûliyet (karanlıklar, bilinmezlikler) içinde yaşayan bir memlekettik.** Bir milletin en büyük hakkı olan vergilerin nerelere sarf edileceğini bilme kuralını meydandan kaldırmışlardı. Biz sağılmaya memur idik, onlar da sarf eylemeğe, bu taktirde ne sual irat edilirdi, ne cevap alınırdı.

Osmanlı maliyesi damından temeline kadar çürüktür ...

Bugün ise vereceğimiz vergilerin memleketin ahvâl-i iktisâdiyesine (ekonomik durumları), adalet ve hakkaniyetine uygunluk derecelerini aramak, eşitliği sağlamak sonra da mükellef (yükümlü)lerden alınan paraların sarf yerlerini bir damlasına varıncaya kadar tetkik etmek bizim hakkımız oluyor. Bu hakkımızı yerinde kullanmaya çalışacağız ve bu mesâimizden bir çok yeni çalışma konuları çıkacaktır: Teorik ve pratik konular. Maliye kurumumuz damından temeline kadar çürüktür. İçinde sağlam, bir hücfma mukavemet edebilir hiç bir şey yoktur. Vergilerimizin bir çoğunu alıp tahlil edecek olsak içinde dört beş asrın köhne kalıntılarını görürüz ve hükmederiz ki bunları yenilemek lazım. Bir kısmı daha

yeni bir zamanın ürünü olmakla beraber yine hatadan, eksiklikten arınmış değildir. Bu hataları tashîh etmek, çürükleri ayıklamak: İşte ilm-i maliyede en müşkül olan noktalar bunlardır. Bir milletin bir kaç yüz seneden beri alışageldiği vergileri bir anda değiştirmek, her türlü iktidarın üzerinde bir şey olur. Bu hususta da geniş projelere kapılmak, hazinemizi mühim, esas gelir kaynaklarının gerçeğinden mehcûr (uzak) bırakmamak yolunu tutacağız. Bununla beraber eksikleri sıralamaktan ve uygulanabilir olan düzenlemeleri göstermekten geri kalmayacağız.

Bütçe, vergi konularından sonra maliye açısından tetkik edilecek konular arasında borçlar meselesi önemli yer tutar. Geçmişte akdedilen borçlardaki zararlarımızdan, bu borçların ödenme sûretlerinden, iflâsımızdan, nakit para usûlümüzden, düyûn-ı umûmiyemizin teşekkül suretinden ve bugüne kadar meydana gelen icraatın mahiyet ve derecesinden, varidât-ı hamsede (beş ana gelir kaynağı) ne nispette bir artış meydana geldiğinden söz edeceğiz. Hülasa, düyûn-ı umûmiyemizin muntazam bir tarihini, çeşitli makalelerle oluşturacağımız gibi akdine lüzum görülecek borçlar (istikrâzat) hakkında -gerek dahili borsa gerek büyük piyasalarımızda dolar hareketlerini takip ettirerek- malûmat vermeğe çalışacağız.

Bütçe meselelerinde olduğu gibi vergi ve borç meselelerinde Avrupa'yu ve Amerika'yu unutmuyarak bütiin medeni devletlerin usûl-ı tekâlifine, düyûn-ı umûmiyesine ilişkin makaleler yayınlayacağız. Mecmuamız aynı zamanda bir mecmua-i ihsâiye (sayısal, istatistiksel) olacaktır. İhsâiyat (istatistik) görüşlerine dair makaleler ve Avrupa ile memleketimizin idari şubelerine ilişkin istatistikler neşr edileceği gibi bu konuda yönetimler açısından duyduğumuz ihtiyaçlar da söz konusu olacaktır.

Auguste Comte ve Sosyoloji ...

Auguste Comte'un "hikmet-i içtimâiye" (toplumsal felsefe), *Le Play*'ın "ilm-i cemiyet" (toplumbilim)e dair açtıkları konular son zamanlarda o derece tekemmül etti, öylesine şaşkırtıcı bir faaliyet göstermeğe başladı ki şimdi hemen her konuya, her soruna kılı kırk yaran gözlemlerle müdahale eylemektedir. Bugün felsefe, tarih, hukuk, ahlâk, eğitim, sanat hakkındaki insanlığın bilgisi büyük ölçüde değişerek büsbütün başka bir geniş ufka yönelmiştir. Sosyoloji bu değişimi gerçekleştiren insan duyarlılıklarına yüce gerçekler telkin eden bilimdir.

Sosyal bilimlerin ulaştığı düzey ...

Milletlerin irfan hayatında ulûm-ı içtimâiye'nin (toplumsal bilimlerin) bu denli yüksek bir mertebeye ulaşacağını ihtimal ki ortaya koyucuları da ümit etmemişlerdi. Devlet adamlarının yenileşme ve reform hareketlerinde

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN OSMANLI'DAKİ KAYNAKLARI

müşavirleri(danışmanları) sosyal ilimler olmazsa, bu adamların yollarını bulamayacaklarını, memleketin düzeltilmesinin kabil olmayacağını bütün batı düşünürleri söylüyorlar. İşte bunun için mecmuamız toplumsal bilimlerin üstatlarının verimli yayınlarını esas alarak bu ilimlerin bütün dallarına dair ayrıntılı makaleleri yayınlayacaktır.

Mecmuamız bu hususta da âfetengiz sonuçlara sebep olan aşırı fikirlerin hiç bir zaman aracısı olmayacaktır. Hikmet ve ihtiyat ve vazife ve hakkın sadây-ı irşâdı daima rehberimiz olacaktır.

Mecmuada bayağı hitaplar, tantanalı fakat boş cümleler görülmeyecek, o yalnız sevgili memleketini ve bilimi düşünecek. Bilimsel gerçeğin kederli ve neşeli (kedernâk veya şâtr) olmasına bakmayacak. Çevresinin hata yaptırıcı takdirleri onu görevini ifâdan hiç bir zaman men edemeyecek, fikrin devamlılığı ve ikdâm-ı rehber esas olunacaktır.

Dergide Yer Alan Konu ve Yazarlar ...

Mecmuanın 27 sayısında adına uygun olarak iktisâdî ve sosyal bilimlerle ilgili makale ve incelemeler yer almaktadır. Bu sayılardaki konu başlıkları ile yazarlar birinci sayıdaki 'mukaddime ve program'da belirlenen amaçların ne denli yerine getirilmiş olduğuna dair izlenim verecek niteliktedir. Derginin belirtilen boyutlardaki "içeriği" tab lolar halinde aşağıya bu amaçla alınmıştır.

Cilt: 1 Sayı: 1 Tarih: 15 Kânûn-u Evvel 1324 (1908):

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp-Rıza Tevfik-Mehmet Cavit	Mukaddime ve Program	1-10
Ahmet Şuayıp	Yirminci Asırda Tarih	11-24
Mehmet Cavit	Kânûn-i Esasimizin Maliye Kanunu Hakkındaki Mevâdi	25-33
Rıza Tevfik	Nüfus Meselesi ve Ehemmiyet-i Siyâsiye ve İctimâiyesi	34-53
Ahmet Şuayıp	Devlet ve Cemiyet	54-71
Mehmet Cavit	Rumeli Şimendiferleri	72-123
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilal-i Kebiri	124-144

İSMAİL DOĞAN

Cilt: 1, Sayı: 2 Tarih: 15 Kânûn-u Sâni 1324 (1908):

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Hürriyet-i Mezhebiye	147-162
Hâlîde Salih-Salih Zeki	Auguste Comte	163-197
Mehmet Cavit	Ticaret Odaları	198-232
Rıza Tevfik	Ahlâkın Nüfusa Tesiri	233-248
Ali Suad	Mısırda Mecran Malı	249-268
Mehmet Cavit	Neşriyat ve Vekâyi-i İktisâdiye	269-278
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	279-288

Cilt: 1, Sayı: 3, Tarih: 15 Şubat 1324

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Faik Nüzhet	Temettu ve Bir Kişi	289-314
Ahmet Şuayıp	Düvel-i Müttemeddinenin Siyâset-i Mezhebiyeleri	315-340
Mehmet Cavit	Selânik Manastır Demiryolu	341-363
Rıza Tevfik	Tasnif-i Ulûm	364-372
Ahmet Muhtar	Ticaret-i Bahriye ve Limanlar	389-412
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	413-424
Mehmet Cavit	Neşriyat ve Vekâyi-i İktisadiye	425-432
Rıza Tevfik	Bazı Mukaddimât-ı Felsefiye	373-388

Cilt 1, Sayı: 1-3, Tarih: 1 Kanun-u Sani 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
.....	Lâyiha	1-33
Bedi Nuri	Hayât-ı İçtimâiyye	34-41
D. F. Muallimi Zühdü	Bütçe Hakkının Tarihi	42-64
Mehmet Cavit	Borsa Muamelâti	65-106
Rıza Tevfik	Hükümet ve Hürriyet, Spencer' in Felsefesi	107-118
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	119-134
Ahmet Şuayıp	İstikraz Mukâvelenâmeleri	135-144

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN OSMANLI'DAKİ KAYNAKLARI

Cilt: 1, Sayı: 2-14, Tarih: 1 Şubat 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Rusya	146-176
Ahmet Şuayıp	İstikraz Mukâvelenâmeleri	177-186
İbn'ül-Hakkı Lütü	Usûl-i Meskûkat-ı Osmaniye	187-221
Cemal	Ziraat İstatistikleri Nasıl Yapılır?	222-232
Rıza Tevfik	Hükümet ve Hürriyet Hakkında Spencer'in Felsefesi	233-245
Ahmet Şuayıp	İhtilâl-i Kebir	246-256
D. F. Muallimi Zühdü	Bütçe Hakkının Tarihi	257-288

Cilt: 1, Sayı: 4, Tarih: 15 Mart 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Hilâfet ve Saltanat	433-452
Rıza Tevfik	İmtiyâzât-ı Mezhebiyye	433-495
Rıza Tevfik	Tasnif-i Ulûm	497-536
Mehmet Cavit	Beyn'el-Milel İhsâiyât (İstatistik) Enstitüsü	537-542
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilal-i Kebiri	543-553
Ahmet Muhtar	Ticaret-i Bahriye	534-569
Mehmet Cavit	Neşriyat ve Vakâyi-i İktisâdiye	570-582

Cilt: 2, Sayı: 5, Tarih: 1 Mayıs 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Mehmet Cavit	Ba'del-inkılap İstikrazlarımız	1-18
Rıza Tevfik	İngiliz Hakîm-i Meşhuru John Stuart Mill Hürriyeti Nasıl Anlıyor?	19-39
Ahmet Şuayıp	Avâmil-i İçtimaiye	40-80
Bedi Nuri	Hikmet-i İçtimaiye	81-108
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilal-i Kebiri	109-122
Mehmet Cavit	Neşriyat ve Vakâyi-i İktisadiye	123-135
Mehmet Cavit	1858 Senesi İstikrazının Mukâvelenâmesi	136-144

Cilt: 2, Sayı: 6, Tarih: 1 Haziran 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Avâmil-i İçtimâiye	145-160
Asaf Nefi	Demokrasi ve Sosyalizm	161-171
Ahmet Muhtar	Dünyûn-ı Umûmiye-i Düvel	172-189
Rıza Tevfik	İngiliz Hakîm-i Meşhuru J. S. Mill Hürriyeti Nasıl Anlıyor?	190-237
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebri	238-257
Mehmet Cavit	Neşriyat ve Vakâyi-i İktisâdiye	258-272
Mehmet Cavit	1862 Senesi İstikrâzının Mukâvelenâmesi	273-288

Cilt: 2, Sayı: 7, Tarih: 1 Temmuz 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Avâmil-i İçtimâiye	289-321
Bedi Nuri	Kâbiliyet-i İçtimâiye	322-353
Rıza Tevfik	Hürriyet ve Hükümet Hakkında Spencer'in Felsefesi	354-368
Faik Nüzhet	Bizde Te'diyat	369-378
Ahmet Muhtar	Fevkalâde Bütçe	379-395
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	396-398
Mehmet Cavit	Neşriyat ve Vakâyi-i İktisâdiye	399-413
Mehmet Cavit	1858 Senesi İstikrâzının Mukâvelenâmesi	415-432

Cilt: 2, Sayı: 8, Tarih: 1 Ağustos 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Satı	Uzviyetler ve Cemiyetler	433-454
Asaf Nefi	Mücadele-i Hayatiye ve Tekemmül-i Cemiyet	455-480
Ahmet Şuayıp	Viyana Müemmiri	481-480
Ahmet Muhtar	Muvakkat Bütçe	505-517
Doktor Ethem	Terbiye-i Akliye	518-526
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	527-535
Mehmet Cavit	Dünyûn-ı Umûmiye-i Osmâniye	536-553
Mehmet Cavit	Neşriyat ve Vakâyi-i İktisâdiye	554-560
Mehmet Cavit	1863 ve 1864 Senesi İstikrâzının Mukâvelenâmesi	561-...

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN OSMANLI'DAKİ KAYNAKLARI

Cilt 3, Sayı: 10, Tarih: 1 Teşrin-i Evvel 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Satı (Satı El-Husri)	Mebâhis-i Ruhiye	145-160
Ahmet Şuayıp	İkinci Filip	161-190
Bedi Nuri	Beyn'el-milel Ulûm-ı İctimâiye Müessesesinin Yedinci Kongresi	191-197
Hasan Tahsin	20. Asırda Mesele-i İktisâdiye	198-208
Rıza Tevfik	İngiltere'de Bir Amele Köyü	209-223
Rıza Tevfik	Hükümet ve Hürriyet Hakkında Spencer'in Felsefesi	224-246
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	247-288
Ahmet Şuayıp	İstikrâzât	257-288

Cilt: 3, Sayı: 11, Tarih: 1 Teşrin-i Sani 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Rusya	289-306
Hasan Tahsin	Bütçe	307-370
Hasan Tahsin	Yirminci Asırda Mesele-i İktisâdiye	371-385
Hasan Tahsin	İstikrâzât	386-426
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilal-i Kebiri	427-432

Cilt: 1, Sayı: 3-15, Tarih: 1 Mart 1326

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Rusya	289-312
Ahmet Vefik	Fransa'da Te'diye Muamelâtı	313-327
Maliye Müfettişlerinden Nazım	Usûl-i Umûmiye-i Tekâlif	328-370
İbn'ül-Hakkı Lütfi	Usûl-i Umûmiye-i Tekâlif	371-379
Cemal	İstikrâz Mukâvelenâmeleri	391-398
Zühdü	Bütçe Hakkının Tarihi	399-413
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	414-424
Ahmet Şuayıp	Borsa Muamelâtı	425-432
Cemal	İstikraz Mukâvelenâmeleri	391-398

İSMAİL DOĞAN

Cilt 1, sayı: 4-16, Tarih: 1 Nisan 1326

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Borsa Muamel âti	433-451
Ahmet Şuayıp	Rusya	452-474
Ahmet Tarhan	Bütçeye Dair	475-490
Nazım Ragıp	Usûl-ü Umumiye-i Tekâlif	491-507
Sakızlı Ermanak	Usûl-ü Sikke-i Osmaniye	508-523
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri	524-531
Rıza Tevfik	Hukûk-ı Esâsiyeye Medhal	532-586

Cilt: 1, Sayı: 5-17, Tarih: 1 Mayıs 1326

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Ahmet Şuayıp	Borsa Muamel âti	577-612
Rıza Tevfik	Hukuk-u Esâsiyeye Medhal	613-629
Ahmet Şuayıp	Rusya	630-639
Bedi Nuri	Ferdiyyûn ve Fudaviyyûn	640-671
Rıza Tevfik	Hükümet ve Hürriyet Hakkında Spencer'in Felsefesi	672-690
Ahmet Şuayıp	Fransız İhtilâl-i Kebiri	691-706
Ali Kami	Sosyalizm Hakkında Tenkidat	707-720

Cilt: 2, Sayı: 6-9/18-21, Tarih: Haziran-Eylül 1327

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Nazım Ragıp	Ahvâl-i Umûmiye-i Tekâlif	721-733
Ali Kami	Sosyalizm Hakkında Tenkidat	734-741
Rıza Tevfik	Hükümet ve Hürriyet Hakkında Tenkidat, Spencer'in Felsefesi	742-757
Bedi Nuri	Tekessür-i Nüfus Meselesi	758-766
Mehmet Cavit	Ticaret Şirketleri	766-847
Ahmet Şuayıp	Rusya	848-859
Ahmet Şuayıp	Fransız İhtilâl-i Kebiri	860-864

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN OSMANLI'DAKİ KAYNAKLARI

Cilt: 2, Sayı: 18-23, Tarih: 1 Teşrin-i Evvel 1326

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Mehmet Cavit	Ticaret Şirketleri	865-966
Ahmet Şuayıp	Rusya	967-978
Ahmet Şuayıp	Fransız İhtilâl-i Kebiri	979-992

Cilt: 3, Sayı: 11-23, Tarih: 1 Teşrin-i Sani 1326

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Mehmet Cavit	Ticaret Şirketleri	993-1012
Asaf Nefi	Ahmet Şuayıp	1013-1023
Bedi Nuri	Mebâhis-i Ahlâkiye	1024-1033
Bedi Nuri	Tahavvülât-ı Fikriye	1034-1051
Mehmet Cavit	1327 Senesi Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası	1052-1106

Cilt: 3, Sayı: 12-24, Tarih: 1 Kanun-u Evvel 1327

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Bedi Nuri	Ulûm-ı İktisâdiye	1109-1134
Mehmet Cavit	1327 Senesi Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası Mebdâi ve Hitam	1135-1148
Bedi Nuri	Tahavvülât-ı Fikriye	1149-1178
Hasan Tahsin	Avrupa Merâkiz-i Medeniyesinde İcrâ Edilen Netâyicini Mübeyyen Divân-ı Muhasebata Takdim Olunan Raporlar	1180-1236

Cilt: 3, Sayı: 12, Tarih: 1 Kanun-u Evvel 1325

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Faik Nüzhet	Âşâr	433-447
Bedi Nuri	Hayat-ı İçtimâiye	448-456
Ahmet Şuayıp	Rusya	457-475
Ahmet Şuayıp	Bütçe	476-512
Ahmet Şuayıp	İstikrâzât	413-554
Ahmet Şuayıp	Fransız İhtilâl-i Kebiri	555-560

Cilt: 3, Sayı: 13-25, Tarih: 1 Kanun-u Sani 1327

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Hasan Tahsin	Divan-ı Muhasebât Raporları	1237-1307
Bedi Nuri	Mebâhis-i Ahlâkiye	1308-1327
-----	Muharrerat-ı Umûmiye Sûretleri	1328-1348

Cilt: 3, Sayı: 14-26, Tarih: 1 Şubat 1327

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Maliye Mektebi Müdürü Zühdü	İn'ikâs-ı Tekâlif	1350-1362
Bedi Nuri	İktisâd-ı Riyâzî	1363-1370
-----	Muharrerât-ı Umûmiye Sûretleri	1371-1420
Hasan Tahsin	Divan-ı Muhasebâtın Tarihçesi	1421-1460

Cilt: 3, Sayı: 27, Tarih: 1 Mart 1327

YAZAR ADI	KONU	SAYFA
Bedi Nuri	İktisâd-ı Riyâzî	1461-1428
Hasan Tahsin	Divân-ı Muhasebat Raporları	1429-1488
-----	Muharrerât-ı Umûmiye Sûretleri	1489-1572

Dergideki İktisâdî (Ekonomik) Boyut ...

Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâîye Mecmuası tablolarına yansıyan bu içeriği ile çıkış ve yayın amaçlarına uygun bir işlev yerine getirmiştir. Ama derginin bu çerçevede ortaya koyduğu asıl işlev ise kamuoyuna değişim kültürü ve değişimin doğrultusu yönündeki kılavuzluğudur. Ekonominin yeni anlayış ve uygulamalarla çağa vurduğu damga sosyolojik bir analizle derginin yayın açılımını biçimlendirmektedir. Dergiye göre dünyada değişimi yönlendiren, toplumları, siyasal ilişkilerle toplumlar arası ilişkileri belirleyen faktörlerin başında ekonomi gelmektedir. Ancak bunca önemli bir faktör olan ekonominin beklenen etkiyi göstermesi ve toplumlar için güç ölçütü haline gelmesi için yeni anlayış, yöntem ve uygulamalara ihtiyaç vardır. Ekonominin ön görülen önemi açısından Osmanlı ve Avrupa'nın mukayesesi dergiye göre şu farkı ortaya koyar :

“Biz, vatandaşların keselerini soymak, vergilerimizi yüksek tabakanın zevk ve sefası için, onların israf dolu hayatları için heba etmekte; sanat, ziraat ve ticaretin gelişmesi adına hiç bir şey yapmadığımız gibi bütün bunları ezip yok edecek zorba uygulamalar için uygun bir ortam oluştururken bakınız medenî Avrupa neler yapıyor: Avrupa milletleri servet artırmanın sebeplerini ince ince tetkik ve tahlil ediyorlar. Halkın yıllık kazançlarından vergi adıyla alınan paraların devletin meşrû masraflarına tahsis olunması için millî meclislerinde, kitaplarında, gazetelerinde, üniversitelerinde, bilim derneklerinde tartışmaktadırlar. Bir memleketin siyaseten yükselmesi ve gelişmesi ekonomik olarak gelişme ve yükselmesine bağlı bulunduğunu anlayarak bu önemli gayeyi sağlamak için her şeye başvuruyorlar ve böyle yapmakla da kesinlikle aldandırmıyorlardı”.

Derginin ekonomi yazılarının önemli bir kısmı kuruculardan *Mehmet Cavit*'e aittir. *Hilmi Zilya Ülken*'e göre, *Mehmet Cavit*, “ittihatçıların maliye nâzırı olup, “düyûn-ı um ümiye” baskısını yükselten dış borçları sağlamaktaydı. Serbest Pazar ekonomisi düşüncesini savunmuş ve himayeci iktisada karşı daima vaziyet almıştır.” (Ülken, s. 157) Yazarın bu bağlamda dikkate değer olan yazıları şunlardır : “Neşriyat ve Vekâyî İktisâdiye”, , “Düyûn-ı Um ümiye-i Osmâniye”, “Ticaret Şirketleri” vs'dir. İktisâdî boyutta yer alan diğer yazılar arasında Ahmet Şuayıp'ın “istikraz mukavelenâmeleri”, “Borsa muamelâtı” Faik Nüzhet'in, “Bizde Te'diyat”, Ahmet Muhtar'ın “Bütçe”, Hasan Tahsin'in “Yirminci Asırda İktisat Meselesi” başlıklı çalışmalar dikkat çekicidir.

Sosyolojik Boyut ...

Ekonomik faktörün bütün dünya ülkeleri için ifade ettiği önem onun şahsında sosyal bilimlerin ve özellikle de sosyolojinin de önemini artıran bir gelişme olmuştur. Bu anlamda derginin takdim ettiği sosyoloji bilimi “değişimi gerçekleştiren insan duyarlıklarına yüce gerçekler telkin eden bilimdir.” Dergiye göre *Auguste Comte* ve *Le Play* sosyoloji özelinde sosyal bilimlere bu standardın kazandırılmasında etkili olmuşlardır. O nedenle dergide sosyolojinin bu ustalarının yazı ve çalışmalarına yer verileceği belirtilirken sosyal bilimlerin geldiği aşamaya özel bir vurgu yapılmaktadır:

“Milletlerin irfan hayatında ulûm-ı içtimâiye'nin (toplumsal bilimlerin) bu denli yüksek bir mertebeye ulaşacağını ihtimal ki ortaya koyucuları da ümit etmemişlerdi. Devlet adamlarının yenileşme ve reform hareketlerinde müşavirleri (danışmanları) sosyal ilimler olmazsa, bu adamların yollarını bulamayacaklarını, memleketin düzeltilmesinin kabil olmayacağını bütün batı düşünürleri söylüyorlar. İşte bunun için mecmuamız toplumsal bilimlerin üstatlarının verimli yayınlarını esas alarak bu ilimlerin bütün dallarına dair ayrı ntlı makaleleri yayınlayacaktır”.

İSMAİL DOĞAN

Sosyoloji boyutu için yapılan vurguda, sosyolojinin güncel ilgileri kuramsal çerçevede ele alınmıştır. *Ahmet Şuayıp, Rıza Tevfik, Bedi Nuri, Satı El Husri, Mehmet Cavit, Asaf Nefi* gibi yazarların çalışmaları bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu yazarların sosyolojik malzeme ve analiz örneği olarak gözden geçirilmesi gereken yazı ve incelemeleri ise aşağıdaki tabloda sıralanmıştır :

YAZAR ADI	KONU
Ahmet Şuayıp	Devlet ve Cemiyet
Ahmet Şuayıp	Fransa İhtilâl-i Kebiri
Ahmet Şuayıp	Avâmil-i İçtimâiye
Ahmet Şuayıp	Fransız İhtilâl-i Kebiri
Ali Kami	Sosyalizm Hakkında Tenkîdat
Asaf Nefi	Demokrasi ve Sosyalizm
Bedi Nuri	Hayât-ı İçtimâiye
Bedi Nuri	Hikmet-i İçtimâiye
Bedi Nuri	Kabiliyet-i İçtimâiye
Bedi Nuri	Beyn'el- milel Ulûm-ı İçtimâiye Müessesesinin Yedinci Kongresi
Bedi Nuri	Ferdiyy ûn ve Fudaviyy ûn
Bedi Nuri	Mebâhis-i Ahlâkiye
Bedi Nuri	Tahavvülât-ı Fikriye
Halide Salih - Salih Zeki	Auguste Comte
Nazım Ragıp	Ahval-i Um ümiye-i Tekâlif
Rıza Tevfik	Nüfus Meselesi ve Ehemmiyet-i Siyasiye ve İçtimaiyesi
Rıza Tevfik	Ahlâkın Nüfusa Tesiri
Rıza Tevfik	İmtiy âzât-ı Mezhebiyye
Rıza Tevfik	İngiltere'de Bir Amele Köyü
Rıza Tevfik	Hükümet ve Hürriyet Hakkında Spencer'in Felsefesi
Satı (El Husri)	Uzviyetler ve Cemiyetler

Bu incelemeler arasında *Satı Bey*'in “Uzviyetler ve Cemiyetler”, *Bedi Nuri*'nin “Kabilyet-i İctimâiye” ve “Hikmet-i İctimâiye”, *Ahmet Şuayıp*'ın “Avâmîl-i İctimâiye” ve “Devlet ve Cemiyet” başlıklı makaleleri, “toplumu”, “toplumsalı”, “toplumsal değişmeyi” irdeleyen özgün çalışmalardır.

Her biri sosyolojik analiz örneği olarak dönemin karakteristiği olan bu yazıların ilginç ve özgün olanlarından biri de *Rıza Tevfik*'in “*Nüfus Meselesi ve Ehemmiyet-i Siyasiye ve İctimâiyesi*” (Rıza Tevfik'in bu çalışması için ayrıca bkz: Doğan, 1998, s. 171-190) başlıklı makalesidir. Bu makalede o, nüfus sorununu siyasal ve toplumsal boyutlarda ele alır. Yer yüzündeki nüfus hareketliliğinin rastgele olmadığını, insanların azalma ve çoğalmalarının belirli şartlar altında ve belirli etkenler dahilinde gerçekleştiği düşüncesi makalenin tezini oluşturmaktadır. Yazara göre nüfus hareketliliğini oluşturan faktörler şunlardır : çevre ve doğal etkenler, yerleşik kültür, siyasal etken, hastalık etkeni, toplumsal etkenler. Bu uzun inceleme şu sonuç ve önerilerle sona erdirilir:

- Bir toplumu meydana getiren bireylerin kişisel şartlarını ıslah etmek gerekir. Bu amaçla, kişilerin maddi ve manevi durumları düzeltilmelidir.
- Mevcut idare zamanın gereklerine uygun olarak düzenlenmelidir. Meşrûtiyetle birlikte bu ikincisi yapılmıştır : “*Bu kuvvetli milletin, tekmil Asya'yı ve Avrupa'yı defalarca istila edecek feyz-i hayata malik bulunan bu kutlu milletin bîadil olan kudret-i uzviyesine bakın ki bunca emrâz-ı mühlükeden vücudun halâs etti, dirildi. Evvela şekl-i hükümet ve tarz-ı idareyi kat'an değiştirdi. Zemin ve zamana rağmen o uğursuz mazisini çiğnedi. Demek ki, ıslahatın en mühimlerinden birine muvaffak oldu.*” Şimdi yapılması gereken ise “*hayat-ı şahsiyeden başlayarak o ıslahatın esaslarını takviye etmek ve her türlü ihtimâlat-ı muzır ve mühlükeye karşı bütün milleti zaman-ı kavî altına almak vazifesidir.*”

Rıza Tevfik'in “hayat-ı şahsiye” düşüncesi yine bir Osmanlı sosyologu olan *Prens Sabahattin*'de biraz da *Demolines*'in etkisiyle “*teşebbüs-i şahsi* (bireysel girişim)” işlevine dönüşecektir. Ancak *Rıza Tevfik*'in makalesinin asıl önemi incelemenin temel sorunu olan nüfus olgusuna çok nedenli bir yaklaşım denemiş olmasıdır. Bu yaklaşım ise sosyolojik düşüncenin temel teknikleri arasında yer alır.

Sosyolojik düşüncenin önemi ve işlevselliği konusu *Ahmet Şuayıp*'ın “*Devlet ve Cemiyet*” başlıklı makalesinde ele alınmaktadır. Bu denemesinde *Ahmet Şuayıp* (1876 - 1910), “cemiyet ilmi ile insan ilminin birbirinden ayrılmaz hale (...)” geldiğini belirtir. Bununla, sosyolojinin beşeri bilimlere yabancı olmadığı; bu bilimlerin bir parçası oluşuna işaret edilir. Yazar bu yumuşak

girişten sonra sosyolojik düşüncenin mantığını ortaya koyar. Ona göre cemiyet ilmi (sosyoloji), bütün felsefî ve insanî sorunları açıklayacak bir başlangıç ve çıkış noktasıdır. Bu yaklaşım, sorunları *toplumsala* indirgeyen sosyolojik bir yaklaşımdır. Söz konusu makale sosyolojik düşüncenin belirtilen mantığına dayanmaktadır : “*Bütün felsefî sorunlar sosyal sorunlardan sayılır. İnsanların yetileri her şeyden önce kendi cinsinin mirasıdır ki bu da toplumdan başka bir şey değildir. Toplumun koşulları hayatın yasalarına bağlıdır. Bu bakımdan hayat bilimi ile sosyoloji arasında çok büyük bir yakınlık vardır. Hatta bütün evren kuruluş halinde bir toplumdur. O halde sosyoloji bilimi bütün bilimlerin başı ve hepsinin özetidir.*” Görüldüğü gibi Şuayıp, her türlü insanî ve felsefî gelişmenin kaçınılmaz bir toplumsal bir açıklaması olduğunu vurgulamaktadır. O kadar ki, *toplumsalı* dikkate almayan düzenlemelerin de bu mantık çerçevesinde yarar getirmeyeceği ön görülür :

“*Kurumlar (müesseseler) üzerinde milletin esas yaratılışı hakimdir. Kurumların gerçek değişmesi, milletin kafa eğitiminin değişmesine bağlıdır. Hiçbir kanun koyucu kafasından çıkan kanunları toplumlara kabul ettirme gücünde değildir. En müthiş ihtilaller bunu ancak bir sürede yapabilmişlerdir. Bir toplum ihtiyaçlarına uymayan kurumlara uymaya ancak bir süre zorlanabilir. Nitekim bir hayvana da ancak beş dakika tabiatına aykırı bir vaziyet aldırılabilir. Baskı biter bitmez geçmiş geri döner. Yeni isimler altında eski kurumlar görünür. Böylece, sonuç kelimeleri ve isimleri değiştirmeden ibaret kalır. Demek ki, kurumlar milletin ihtiyaçları ve duygularının tercümanı olduğundan ancak bu duygular ve ihtiyaçların değişmesiyle değişebilir. Bu değişmelerse pek ağır kalıtsal bir birikimin sonucudur. Bütün varlıkların evrimini idare eden kanunlar sosyal kurumları da idare eder. Değişmeler hiçbirinde birdenbire olmayıp kuşaklar planında biriken hissedilmez farklılaşmaların sonucudur. Biz değişmeleri bir kanunla desteklediği zaman görüyor ve bu değişmenin kanundan ileri geldiğini sanıyoruz. Halbuki, o uzun bir çalışmanın eseridir. Hakiki kanun koyucuların görevi, efkâr-ı unûmiye tarafından yazı ile tespit edilen âdetleri düzenlemekten ibarettir.*”

Anlaşıldığı kadarıyla Ahmet Şuayıp değişimin etki ve gücünü önemsemektedir. Değişim toplumsal sistemin derin yapısından gelen kaçınılmaz eğilim ve gelişmelerdir. Kanun ve hukuk gibi düzenlemeler ise bütün bu gelişmelerin ihtiyaç duyduğu durumlar üzerinde ortaya çıkarlar. İnsanlar çoğu kez işin bu yönünü fark etmediklerinden tam tersine olarak kanunların değişmeyi meydana getirdiğini düşünürler. Değişim konusunda bu görüşleri onun değişimi *toplumsala* indirgeyen tarzında belirginleşmektedir. Ona göre hukuk ve yasalar da dahil olmak üzere hemen her türlü toplumsal kurum ve olayları biçimlendiren ve yönlendiren temel ölçüt “*toplumsaldır*”. Kanun koyucular örneğinde olduğu gibi olası toplumsal düzenlemelerde toplumun sesine kulak verilmeli, toplumun ortak gereksinim ve beklentileri önemle dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmasında Ahmet Şuayıp devleti meydana getiren etkenler üzerinde de durur. İklim, savaş, din adamları (rahipler), evrim-devrim ilişkisi sıraladığı etkenlerdir. Bu konudaki görüşlerini ise “Avâmîl-i İçtimâiye (Toplumsal Etkenler)” adlı incelemesinde sürdürmektedir. Bu çalışmasında, sosyal olayları etkileyen faktörleri analiz etmektedir. Onun sosyal olaylar konusundaki yaklaşımı şudur: “*Yeryüzünde yaşayan toplumlardan bazıları aralıksız bir ilerleme yolunda olduğu halde, bazıları doğal gelişmelerinin son sınırına gelmişler, görünüşte değişmez şekiller içine kapanmış duruyorlar. Tarih de gösteriyor ki bazı toplumlar yüzyıllarca yükseldikten sonra düşmeye başlamışlar ve geri doğru değişme onları yok etmiştir. Bu tür olayların nedeni nedir? Herkese açık olan bu yol üzerinde, niçin bütün toplumlar paralel yürümemiştir? Bir milletin evrimini gerektiren etkenler çevre, ırk, kalıtım, çiftçilik, endüstrinin ilerlemesi, hayat kavgası, inançlar gibi çok çeşitlidir. Hepsinin önemi büyük olduğundan içlerinden yalnızca bir kısmını ele almak doğru değildir.*” Görüldüğü gibi Şuayıp’a göre toplumsal olaylar birden fazla etkenle açıklanabilir. Sosyal olayların çok nedenli açıklama çabası sosyolojik düşünceye özgü bir teknik olarak mecmuanın sosyolojik boyutunda yer alan tüm yazarlar tarafından gözetilen bir duyarlılık olmuştur.

Ahmet Şuayıp’ın bu makalesi içeriğinin belirtilen özellikleri dışında aslında bir başka gerçeği daha ortaya koymaktadır : Şuayıp’ın kültür ve zihin (intellect) dünyasının önde gelen kişileri. Bunlar *Comte, Taine, Condillac, J. J. Rousseau, Hegel, Spencer, Le Play, Renan, Milne Edwards*’dır. Ama bunlar içinde özellikle *le Play*’in etkisi ağır basmaktadır. Öte yandan mecmuanın sosyolojik boyutunda yer alan diğer yazarlar da bu kültür çevresinin etkisinde olduklarını çeşitli atıflarla göstermektedirler. Öyle anlaşılıyor ki *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* yazarları ilgi alanları içinde yer alan Batılı yazar ve aydınları izlemek gibi bir duyarlılığın yanı sıra bu konudaki isteğin gerektirdiği beceriye (dil ve yönleme) de sahiptiler.

Mecmuanın sosyoloji yazarlarından biri de *Bedi Nuri*’dir (1875-1913). Hikmet-i İçtimâiye (toplum felsefesi), Hayat-ı İçtimâiye (toplumsal hayat), Kabiliyet-i İçtimâiye (toplumsal yetenek), Mebâhis-i Ahlâkiye (ahlâkî konular) , Tahavvülât-ı Fikriye (fikrî değişmeler) başlıklı makaleleri dikkat çekici sosyolojik tahlillerdir. “Toplumsal Hayat” makalesinde “toplum nedir?” sorusunun yanıtını aramaktadır. Bu soruya adeta sorularla yanıt arar. “Cemiyet bir uzviyet (organizma) midir? Toplumsal organizma biyolojik organizmaya benzetilebilir mi? Bu öyle bir sorudur ki sosyologların bir çok dallara ayrılmasına sebep olmuştur. Toplum felsefesinde (hikmet-i içtimaiye) uzvî (organik) esas kabul edildiğinden bu sorunun derinleştirilemeyeceğini” düşünmektedir. Buna göre, “eğer toplumu uzviyete irca eder, toplumsal hayatla uzvî hayat arasında sıkı bir ortaklık görürsek, toplumsal gerçeğin gözümüzde doğrulanması kolaylaşacaktır. Bu sebeptendir ki sosyoloji öğretiminde çoğu *organicisme* ekolü, organizmayı

(uzviyeti) toplumun temeli sayanların teorisi takip edilmektedir. ” Ancak *Bedi Nuri* organizma yani canlı varlık ile toplum arasında mevcut farkların gözden kaçırılmaması gerektiğini düşünür. Bu noktadan hareketle şöyle bir mantık yürütür: “Madem ki, toplum canlı varlıklardan ibarettir, öyle ise toplumsal felsefe de biyolojinin evladıdır. Bir buğday tarlası bir toplum teşkil etmez. Bir istiridye tarlası bir toplumsal hükümet düşüncesini doğurmaz. Bir mercan yığını toplum hakkında edindiğimiz fikri asla veremez. Fakat eğer bir hayvan sürüsü üzerinde gözlem yaparsak; görürüz ki, vahşi kavimlerde hatta ilkel topluluklarda onlarla münasebetler ve benzeyişler fark edilmektedir. Öyle ise bir toplumu tasvir eden şey nedir?” Bu soruya yanıt ararken *Spencer*’in yaklaşımından yola çıkar. *Spencer*’e göre “her sentezin mahiyeti (niteliği) onu meydana getiren kısımların mahiyeti ile biçimlenmektedir, o halde toplum onu meydana getiren bireylerden ibarettir.” *Bedi Nuri* toplumun bir canlıya benzetilmesi boyutunda *Spencer*’i haklı bulur. Ancak bireylerden meydana gelen toplum betimlemesine bir itirazı vardır. *Nuri*’ye göre, “bir sentezin karakteri, onu terkip eden kısımların karakterlerinin toplamı değildir (...) Bundan dolayıdır ki bir toplumu kuran ve farklılaştıran şey yalnız organları değil, yalnız onu terkip eden fertler değil, fakat bunların tâbi oldukları toplama tarzıdır. Çünkü aynı toplum bireylerinin birleşme ve işleme tarzının değişik olduğunu takdir ne derece kolay ise, bu bireylerin bir toplumsal varlık içinde toplanma ve birleşmelerinin, herhangi bir toplumun kuruluş tarzı adını verdiğimiz şekillerin o kadar çeşitli ve farklı olduğunu görmek de aynı derecede güç bir şey değildir. Bu tarzda kuruluşlar bir toplumun eserleri ve alâmetlerinden ibarettir.”

Bedi Nuri, toplumun oluşumunda bireylerin rolü ve işlevine ilişkin bu betimlemesiyle *Spencer*ci yaklaşımı sosyolojik dilde ise organizmacı kuramı aşmaktadır. Bu yaklaşımıyla o *Emile Durkheim*’in toplumsal bilinç (kollektif şuur) kuramına büyük ölçüde yaklaşmış hatta onu benimsemiş görünmektedir. Onun birey ve toplum ilişkilerine ilişkin olarak döneminin kuramsal tartışmalarını da büyük bir dikkatle izlediği gözlenmektedir. “*Ferdiyyûn ve Fudaviyyûn (bireycilik ve anarşizm)*” başlıklı makalesi bu bağlamın özgün bir ürünüdür. Bu çalışmasında her iki kavram etrafındaki sosyolojik kamplaşmaları şöyle betimler : “*Muhtelif mesâlik-i içtimâiye başlıca “Ferdiiyyûn” “İştirakiyyûn” namıyla iki mektebe, iki büyük sınıfa tasnif edilirler. Tedkikât-ı içtimâiyyeyi başlıca hasr eden cemiyetin unsur-ı aslisine müstenid olduğu evsaf ve has âisten vâsi’ bir mikyasta istifade ettirmek, bunun sûret-i mutlakada hürriyet-i efkâr ve harekâtını temin etmek noktasından icrâ eden içtimaiyyûn meslek-i ferdiyyûna sâliktir. Bunlar terakkiyât-ı içtimâiyenin, efrâdın kuvâ-i fâile ve fikriyesinin kendi nef’ ve hayr-ı zâtisine masrûf olması sayesinde istihsal edilebileceğine kânidirler. İştirakiyyûn (sosyalistler) ise ferdin istihsâl ettiği menâfii’ ve semerât, vâsi bir mikyasta, yani heyet-i umûmiyesiyle nazar olunduğu halde cemiyetin mahsûl-i teşekkülât olduğundan bu semereleri ferdin kâmilten iktıtaf etmesi gayr-i câiz olduğu iddiasındadırlar. Bunlara göre ferdin bütün kuvâ-i fâile ve müessiresi başlıca*

cemiyetin menâfiine hâdim olacak bir yolda olmalıdır, cemiyetin saadet ve selâmeti cemiyet halinde yaşayan efrâdının müsâvât-ı tâmmeye mazhariyetleri, hiç birisinin diğçerine tefevvuk etmemesi ile mümkündür.”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Osmanlının gerileyişçi ve hatta çöküşüne tanık olan aydınların toplumsal yapının bu sürece uygun olarak ortaya koyduğu tabloya kayıtsız kalmaları düşünülemezdi. Nitekim 19.yy'da daha da belirginleşen ve ağırlaşan sorunlar dönemin aydınlarını bunları analiz edecek yeni teknik ve yaklaşımların arayışına sevk etmiştir. Sosyolojik düşünce sanayi devrimini yaşamamış bir toplumda işte böyle bir bağlamın ürünü olarak kabul görmüştür. Türkiye'de sosyolojinin evrimini Cumhuriyet öncesine çeken bu geçekten hareketle sürecin ortaya koyduğu sonuçları şöyle sıralamak mümkündür :

1. Türkiye'de *sosyolojik düşünce*, ortaya çıktığı Fransa'ya paralel bir zaman içinde Cumhuriyet öncesinde Osmanlı ülkesine de girerek aydın ve düşünürlerin yakından ilgilendiği ve haberdar oldukları bir gelişmedir. Bu çerçevede **Le Play, Urquhart, Demolines, Renan** gibi batılı düşünür ve sosyologlar aynı dönemde Osmanlı aydınları ile yakın ilişki ve arkadaşlıklar kurmuşlardır. Bu ilişki sosyolojik temasın da ilk aşamasını teşkil etmektedir.

2. Osmanlı dönemi kişiler bazında da sosyolojik düşünceyi **Ziya Gökalp** öncesine çekmektedir. Dolayısıyla sosyolojide ilk olma hakkı da önceki dönem ve kişilerin olmaktadır. Eserleri, düşünce ve etkinlikleriyle bu ilkler arasında Osmanlı Sosyologları olarak nitelenmeye layık isimler arasında şunlar gelir: **Ahmet Cevdet Paşa**, (1822-1895), **Ali Suavi** (1839-1878), **Münif Paşa** (1830-1910), **Şinasi** (1826-1871) , **Namık Kemal** (1840-1888), **Ahmet Şuayıp** (1876-1910), **Bedi Nuri** (1875-1913), **Prens Sabahattin** (1878-1948) vb...

3. Cumhuriyet öncesi sosyolojik malzemeler ise şöyle sıralanabilir:

Şer'iyye Sicilleri, Kanunnâmeler, İlanâmeler, Nüfus Defterleri, Vukuat Defterleri, Temettuat Defterleri, Tereke Defterleri, Seyahatnâmeler, Siyasetnâmeler, Tezkireler, İlm-i Tedbir-i Menzil benzeri eserler, Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler), Hâtırat (anılar) kitapları.

4. *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* sosyolojik malzeme olarak süreli yayınların önemini ortaya koyan bir modeldir. Seleflerinin (Ulûm, Kâmus'ul Ulûm ve'l Maârif, Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis, Mecmuâ-i Fünûn vs.) açtığı yolda önemli bir aşama olarak düşünülmalıdır. Ancak dergiyi bir aşama, bir dönemeç olarak tanımlayan, onu kendisinden öncekilerden de ayıran özelliğidir. Mecmua, ilk kez sosyolojinin çağdaş (dönemine özgü) kuramsal sorunlarını tartışma konusu yapmıştır. Bu durum söz konusu kuramlar çevresinde yazarların taraf olmalarını beraberinde getirmektedir. Herbert Spencer'in evrimci/organizmacı tarzına daha yakın olan Ahmet Şuayıp ile Emile Durkheim'in toplumsal bilinç (conscience collective)'ine daha yakın olan Bedi Nuri ve diğerleri farklı sosyolojik ekolleri aynı dergide ele almışlardır.

5. *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası* sosyoloji ve onun şahsında toplumsal bilimlerin önemini vurgulamaktadır. Bu vurgu mecmua yazarları tarafından sosyoloji aracılığıyla toplumun ve toplumsal sorunların yönlendirileceği düşüncesinin Batılı 'référénce'lara (kaynaklara) yapılan atıflarla öne çıkarılmak sûretiyle hayata geçirilmiştir. *Şinasi* ile başlayan evrensel kaynakları kullanma alışkanlığı mecmua yazarlarının belirgin bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

6. Sosyolojik düşünce, mecmua yazarlarının olayları ele alış ve tahlil denemelerinde belirgin vasıfları olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal sorunları çok nedenli açıklama çabası farklı kuramsal yaklaşımlara rağmen bu Osmanlı sosyologlarının ortak özelliği olmuştur.

Öneriler

Yakın tarihin başta süreli yayınlar olmak üzere yazılı kaynaklarının sosyolojik teknik ve yaklaşımlara konu olması ve bu çerçevede ele alınmasında büyük bir yarar vardır. Bu yarar dönemin sosyolojisine ışık tutacak sonuçların sağlanmasında yatmaktadır. Alan, tarihçi ve sosyologların iş birliği yapmalarını gerektirmektedir. Öte yandan tarihsel malzemeyi kullanabilecek sosyologların da yetişmesi olayın önemli bir boyutunu meydana getirir. Bir sosyologun güncel /toplumsal olayların yorumunda istatistik ve veri analizine ne kadar ihtiyacı varsa, özellikle bu ülkenin toplumsal sorunlarının analizinde tarih ve Osmanlıca bilgisine de o denli ihtiyacı vardır. Zaman zaman bazı akademisyenlerce dile getirilen "*tarihçiden sosyolog olmaz*" şeklindeki disiplinler arası etkileşimi engelleyen, çağdaş bilim anlayışına ters düşen anlayış ve uygulamaların terk edilerek sosyolojinin Türkiye'de tarihe ve tarihsel malzemelere yönelmesi hususunda her türlü çalışma ve gayretin gösterilmesi gerekir. *Değişen toplumun ortalama bireyler için ön gördüğü ve yüklediği bir meslek ve konuda birden fazla bilgi ve beceri sahibi olma gerekliliğinin akademik karşılığı birden fazla alanda manevra güç ve yeteneğine sahip olmadır. Dolayısıyla değişimin ortalama bireylere biçtiği misyonu bir akademisyenden esirgememek gerekir. Bu nedenle*

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN OSMANLI'DAKİ KAYNAKLARI

Türkiye’de tarihçi ve sosyologlarını iş birliği kadar söz konusu alanlarda akademik geçiş için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır.

Yakın tarihin önemli süreli yayınları arasında bulunan *Muhbir*, *Ulûm*, *Londra Muhbir*, *Londra Hürriyet*, *Mecmua-i Fünûn*, *Servet-i Fünûn* gibi dergiler ve gazeteler çağdaş Türk okurları ve araştırmacıları için yaşayan Türkçe’ye çevrilerek tıpkı basımları yapılmalıdır. Bu ve benzeri süreli yayınlar sosyolojik çalışmalar için projelendirilmelidir. Elbette ki proje çevresinde ortaya çıkan bu ciddi organizasyonların birinci derecede muhatapları Üniversiteler ve Kültür Bakanlığıdır. *Sosyoloji adına sürekli şiddet vb. konulara destek veren bürokrasinin sosyolojik analizin tarihsel bağlamına yönelmesi için birden fazla nedeni vardır. Ama en önemlisi ait olduğu toplumun sosyolojik köklerini belirlemektir.* Böyle bir belirlemeye oturmayan çalışmaların sağlıklı sonuçlar vermesi beklenemez.

KAYNAKÇA

AHMET Şuayıp/ MEHMET Cavit/ RIZA Tevfik: (1324 = 1908), “Mukaddime ve Program”, *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası*, İstanbul: 15 Kanun-i Evvel C. 1, S. 1, s. 1-15.

ALİ SUAVİ, (1286 =1869), “El Hâkimü Hüvallah”, Paris, *Ulûm*, S.1, s.1-30.

----. “El Ma’rûz”, (10.2. 1877), *Vakit*, S.462, s. 1.

BOTTOMORE , T. B. : (1977), *Toplumbilim, Sorunlarına ve Yazınma İlişkin Bir Kılavuz*, Ankara.

DOĞAN, İsmail : (1991), *Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul, İz Yayıncılık, s. 43-181.

----. “Osmanlı Bilimsel Topluluklarının Türkiye’deki Bilim Eğitime Etkileri”, (1997), *Değişen Türkiye’de Bilim Kültür*, Ankara: İmaj Yay., , s.68-91.

----. (1998), “Cumhuriyet Öncesinde Tipik Bir İktisat ve Sosyoloji Dergisi”, *İletişim ve Yabancılaşma/ Yazılı Kültürümüzde İlkler*, İstanbul : Sistem Yay., s. 134-145.

----. (1998), “Rıza Tevfik’e Göre Nüfus Sorununun Siyasal ve Toplumsal Önemi”, *İletişim ve Yabancılaşma/ Yazılı Kültürümüzde İlkler*, İstanbul : Sistem Yay., s. 188-190.

----. (1998) “Türkiye’de Sosyoloji”, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, içinde İstanbul: Sistem Yay., s. 59-64.

----. (Şubat 2000), *Sivil Toplum , Ondan Bizde de Var*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, , 237 + 16 s.

EBUZZİYA Tevfik, (1910), “Münif Paşa”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, S. 253, s.3.

KÖSEMİHAL N. Şâzi, (1974), *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

İSMAIL DOĞAN

MARDİN, Şerif, (1962), **The Genesis of Young Ottoman Thught: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas**, Princeton- New Jersey.

RIZA Tefvik, (1324), “ Nüfus Meselesi ve Ehemmiyet-i Siyâsiye ve İctimâiyesi” **Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası**, C.1, S.1, s. 34-53.

SAYILI, Aydın : (1983), “Bilim, Kültür ve Uygarlık Tarihi Açısından Tarihimiz”, **Türk Bilim Politikası 1983 - 2003**, Ankara, , s. 7 - 25.

ÜLKEN, H. Ziya : (1979),**Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken yay. İstanbul.